overlevingsplan bos+natuur

1999

Zicht op overleven

Tien jaar Overlevingsplan bos+natuur

1999

Zicht op overleven

Tien jaar Overlevingsplan bos+natuur

overlevingsplan bos+natuur

Inhoud

Voorwoord *3*

1 De natuur in mineur *4*

2 Overlevingsplan Bos en Natuur *7*

3 De maatregelen en de kosten op een rijtje *11*

4 Tien succesvolle jaren Overlevingsplan Bos en Natuur *13*

5 Tien jaar OBN is nog maar een begin *22*

6 Praktische informatie *24*

overlevingsplan bos+natuur

Colofon

tekst D. Bal, H. Beije, M. Klein, G. van Tol (IKC Natuurbeheer), G. van Ommering (LNV/DN), J. Holtland (Staatsbosbeheer)
redactie Geert van Duinhoven
fotografie R. Bobbink, J. Roelofs, G. Grimberg, G. van Duinhoven
tabellen blz. 4 en 5 Natuurbalans 1998, RIVM, *blz. 20* Milieubalans 1997, RIVM
vormgeving Jelle de Gruyter, Grafisch Atelier Wageningen
druk Van Eck & Oosterink, Kesteren

Voorwoord

Dit jaar bestaat het Overlevingsplan Bos en Natuur tien jaar. Halverwege de jaren tachtig bleek dat het natuurbeleid gericht op de bescherming van gebieden en een milieubeleid gericht op de terugdringing van verzuring, vermesting en verdroging niet snel genoeg tot resultaten leidden. Zolang de milieukwaliteit onvoldoende is om de natuur te laten overleven, zijn voor de natuur aanvullende maatregelen nodig. Die maatregelen vormen de kern van het Overlevingsplan Bos en Natuur.

Tien jaar effectgerichte maatregelen heeft veel opgeleverd. Tientallen natuurterreinen zijn weer hersteld en er zijn meer dan honderd zeldzame, soms zelfs al lang verdwenen plantensoorten in de behandelde terreinen teruggekeerd. In die zin is het Overlevingsplan Bos en Natuur heel effectief gebleken.

Tegelijkertijd echter wordt steeds duidelijker dat effectgerichte maatregelen niet voor alle soorten succesvol zijn. Bovendien vormen deze maatregelen ook geen duurzame oplossing. Ondanks de verbeteringen bevindt de natuur zich nog steeds in de gevarenzone. En zolang de milieukwaliteit onvoldoende is, moeten beheerders regelmatig de maatregelen herhalen. Dit is natuurlijk geen wenselijke situatie, want de natuur in Nederland moet op eigen benen kunnen staan. Daarom zal het Overlevingsplan Bos en Natuur met kracht moeten worden voortgezet en zijn daarnaast extra inspanningen nodig om de milieukwaliteit te verbeteren!

dr. ir. Henk Smit

Hoofd Informatie- en KennisCentrum Natuurbeheer

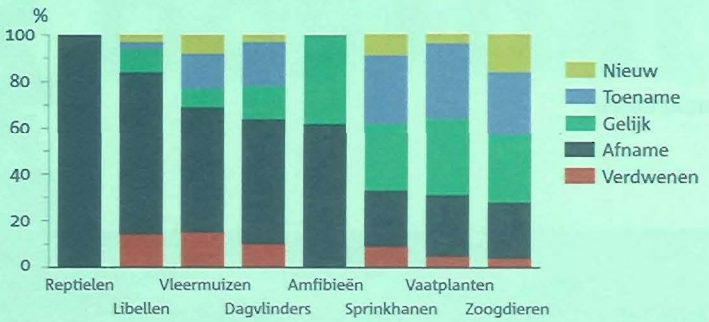
1 De natuur in mineur

De kwaliteit van de natuur is deze eeuw sterk achteruit gegaan. Vooral reptielen, amfibieën, vlinders, paddestoelen en vissen zijn sterk in aantal verminderd of zelfs helemaal verdwenen. Van de zoogdieren, planten en vogels zijn vooral de gevoelige soorten sterk in aantal en verspreiding achteruitgegaan. Tegelijkertijd zijn de algemene soorten toegenomen.

Ondanks het ingezette natuur- en milieubeleid blijkt, dat de natuur zich nog nauwelijks herstelt. De belangrijkste oorzaken van de achteruitgang zijn het verkleinen van het leefgebied voor planten en dieren in combinatie met een slechte milieukwaliteit. De milieukwaliteit is verslechterd door verdroging, vermesting en verzuring.

Veel natuurgebieden zijn in meer of mindere mate verdroogd. Binnen natuurterreinen zijn er nauwelijks meer verschillen in de wat drogere of nattere plekken. Soorten zijn verdwenen en de vegetatie is eentoniger geworden. Bovendien verdwijnt door de verdroging het bufferend vermogen via de kwel waardoor de gevolgen van verzuring en vermesting nog eens worden versterkt. Want naast de verdroging zijn de overmaat aan meststoffen (vermesting) en zure depositie (verzuring) het grootste probleem voor de natuur. Sommige soorten

Verandering soortengroepen

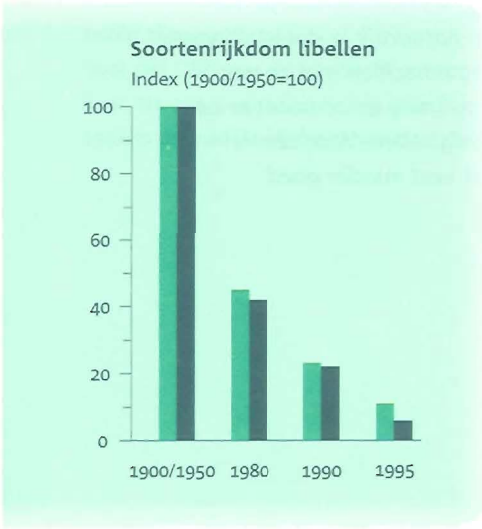
Trend vogels, dagvlinders en vleermuizen

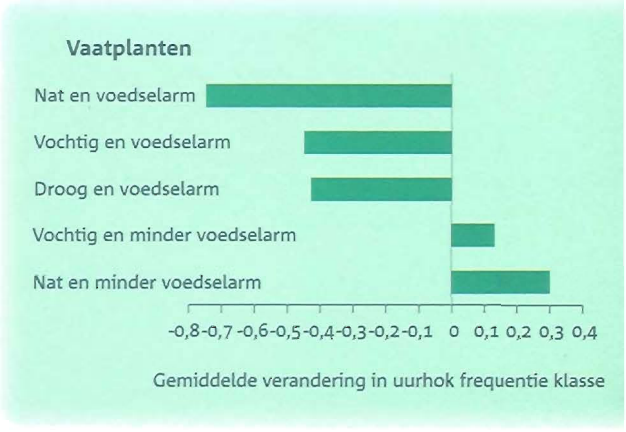

worden vergiftigd, andere ontkiemen niet meer en veel soorten worden verdrongen door de stikstof-, fosfaat- en zuurminnende planten. Dit uit zich bijvoorbeeld op de heide waar uitgebreide vlakten van de grassoorten Bochtige smele en Pijpestrootje zijn ontstaan , terwijl in vennen de zuurminnende Knolrus alle andere planten, zoals de fraaie Waterlobelia, overwoekert.

Flora en fauna zijn nu minder divers

De slechte milieukwaliteit is weliswaar het beste 'af te lezen' aan de verandering in de vegetatie. Maar de effecten gaan natuurlijk veel verder. De fauna is direct afhankelijk van de vegetatie. Als de vegetatie verandert en minder divers wordt, heeft dat effect op de fauna. Zo is er op veel plaatsen een duidelijke verandering in soortensamenstelling bij vogels en insekten te zien.
Uiteraard hangt het effect van verdroging, verzuring en vermesting vooral af van het type natuur. Vooral de van oorsprong natte, voedselarme systemen hebben de afgelopen decennia veel te lijden gehad. Daarvan zijn tegenwoordig bovendien vaak nog maar kleine kwetsbare stukjes over, die zeer gevoelig zijn voor extra milieustress. In de voedselrijkere ecosystemen komen van nature soorten voor die minder te lijden hebben van vermesting en verzuring.

intermezzo

Piet Kersies: Experimenteren met vernatten van bossen

Er is in de praktijk nog niet zo veel ervaring opgedaan met het vernatten van bossen. Piet Kersies van Staatsbosbeheer heeft ervaren dat het experimenteren met hydrologische ingrepen behalve veel positieve kanten, ook zijn schaduwkanten heeft. Desondanks heeft hij er heel veel van geleerd. 'Alle goede bedoelingen om de verdroging tegen te gaan ten spijt zijn we in de boswachterij Gees te ver gegaan door een aantal duikers van afvoersloten dicht te gooien. Dat had namelijk als gevolg, dat het water in de natte winter van 1994-1995 op sommige plaatsen wel een halve meter hoog stond in het bos. Het water kon nergens heen omdat er een keileemlaag in de ondergrond zit die voorkomt dat het water inzijgt. Langzamerhand kwamen we er achter dat dit niet goed kon gaan. Toen het ook in het voorjaar maar bleef regenen, hebben we alles weer opengegooid.'

Maar het kwaad was toen al geschied. Op de laagste plekken overleefde het bos het niet. 'Hier en daar kreeg de larix aanvankelijk nog wel wat groen maar later stierf deze op veel plaatsen af. In de laagten stonden dode beuken, larix, douglas en zelfs berken waarvan je zou verwachten dat die toch wel tegen wat water zouden kunnen. Blijkbaar konden ze een dergelijke plotselinge verandering toch niet aan. Amerikaanse eik en zomereik staan er nu wel weer wat beter bij en vormt nu waterlot. Op plekken waar veel bezoekers komen hebben we de dode bomen opgeruimd maar op andere plekken hebben we het gewoon laten staan.'

Uiteindelijk is er van deze hoogst negatieve ervaring toch veel geleerd, vindt Kersies: 'In meervoudige bossen kun je niet ongestraft de waterstand verhogen, dat moet je heel zorgvuldig doen waarbij de keileemlaag heel bepalend is. En natuurlijk je doelstellingen. Voor een bos met louter natuurfunctie zou deze overstroming misschien niet zo gek geweest zijn. Op sommige plekken komt de verjonging snel op gang en ontstaat er een heel nieuwe vegetatie die is aangepast aan de natte omstandigheden. Voor een multifunctioneel bos is een dergelijke overstroming natuurlijk veel minder goed geweest.'

2 Overlevingsplan Bos en Natuur

Omdat de natuur onvoldoende herstelt, zelfs met het in de jaren zeventig en tachtig ingezette natuur- en milieubeleid, is in 1989 het Overlevingsplan Bos en Natuur opgesteld. Zolang het milieu nog niet de gewenste kwaliteit heeft zullen extra maatregelen nodig zijn om de natuur niet nog verder achteruit te laten gaan en als het even kan natuurlijk vooruit te laten gaan.
Het gaat in het Overlevingsplan Bos en Natuur om het uitvoeren van effectgerichte maatregelen. Dat wil zeggen dat niet de oorzaak van de slechte natuurkwaliteit wordt aangepakt, maar dat het een overlevingsstrategie is om de effecten van verzuring, vermesting of verdroging in bossen en natuurterreinen te verminderen of ongedaan te maken zolang de milieukwalliteit nog niet zodanig is dat de natuur zichzelf kan redden.

Terreinbeheerders gaan aan de slag

In het kader van het Overlevingsplan Bos en Natuur is een Regeling effectgerichte maatregelen (EGM) opgesteld, op grond waarvan subsidie kan worden verleend aan eigenaren van bos- en natuurterreinen om herstelmaatregelen uit te voeren. Het gaat dan bijvoorbeeld om het verwijderen van de zure bovengrond van een terrein, het plaggen van een sterk vergrast heideterrein, het lokaal verhogen van de waterstand of het uitbaggeren van een sterk geëutrofieerd ven. Het zijn per definitie maatregelen die bij een goede milieukwaliteit niet (meer) nodig zijn.
Voor het OBN was de eerste vijf jaar ongeveer 8 miljoen gulden per jaar beschikbaar. Na een evaluatie van het OBN is in 1995 18 miljoen uitgegeven en sinds 1996 is de jaarlijks bijdrage van de rijksoverheid 23 miljoen per jaar. Hieruit

worden behalve de uitvoeringkosten van de projecten ook het onderzoek ten behoeve van OBN betaald.
De uitvoeringsdienst LASER ontvangt elk jaar de subsidieverzoeken, beoordeelt deze en kent al dan niet een subsidie toe. De bijdrage uit de EGM-pot aan de uitvoering van maatregelen is voor de grote terreinbeherende organisaties 80 procent van de werkelijke kosten. Particulieren krijgen 90 procent vergoed. Overigens is gebleken dat het met een toegekende EGM-bijdrage vaak gemakkelijker is om bijvoorbeeld ook een Europese subsidie te krijgen.

Samen werken aan meer kennis

Uiteraard moeten de maatregelen zo effectief mogelijk zijn, dat wil zeggen bijdragen aan het verminderen van de effecten van verzuring, vermesting en verdroging. Het hangt helemaal van de mate van aantasting en van het terreintype af welke maatregelen effectief zijn. Om daar een goed oordeel over te vormen is naast de hele uitvoeringsorganisatie een uitgebreid onderzoeksnetwerk opgezet. Per terreintype is er een groep deskundigen actief met daarin vertegenwoordigers van het beheer, onderzoek en beleid (zie kadertje). Ook is er een deskundigenteam dat zich speciaal bezig houdt met fauna-aspecten van effectgerichte maatregelen. De afgelopen jaren is er vooral aandacht geweest

voor de vegetatie en was er nauwelijks structurele aandacht voor de fauna binnen het OBN. Daarom zal er een soort 'inhaalslag' volgen die meer inzicht moet geven in het optimaliseren van maatregelen voor de fauna.
De deskundigenteams zetten de vragen uit het veld om in praktijkgerichte onderzoeksvragen en besteden dat onderzoek uit aan deskundige onderzoekers. Deze samenwerkingsvorm is uniek en het stelt onderzoekers in staat om in samenspraak met mensen uit de praktijk echte problemen in het veld te signaleren en wegen naar oplossingen te zoeken. De mensen uit de praktijk hebben op hun beurt een gemakkelijke toegang tot de meest recente informatie en hebben een goed aanspreekpunt voor advies. Zodra het onderzoek vervolgens hanteerbare oplossingen oplevert, worden deze aan de beheerders ter beschikking gesteld. Op die manier vindt voortdurend vernieuwing van kennis plaats die in alle gevallen praktisch toepasbare maatregelen oplevert.
In een aantal terreintypen kunnen beheerders inmiddels maatregelen treffen die zich in de praktijk hebben bewezen. Zonder veel vooronderzoek of specialistische deskundigheid kunnen de beheerders deze zogeheten 'autonome' maatregelen zelf uitvoeren. Het gaat dan bijvoorbeeld om het plaggen of maaien van heideterreinen of het opschonen van venbodems. Als beheerders maatregelen willen nemen waarvan de effecten nog onvoldoende bewezen zijn, kan een deskundigenteam ze daarover adviseren.

De deskundigenteams

- Zwakgebufferde oppervlaktewateren
- Laagvenen (i.o.)
- Hoogveen
- Natte schraallanden
- Droge en vochtige schraallanden, heide en kalkgraslanden
- Droge duinen en stuifzanden
- Bossen
- Fauna

intermezzo

Erik van der Spek: Ook sceptici zijn nu verrast door de mooie resultaten

Sinds 1936 was het Weegbreefonteinkruid niet meer gezien in de omgeving van de Moksloot op Texel. Maar nadat Staatsbosbeheer in 1993 een grootscheeps herstelproject heeft uitgevoerd, staat het mooie kruid hier weer volop. 'Er komen ook weer meer kranswieren voor, Teer guichelheil en Waterpunge', vertelt beheerder Erik van der Spek. 'De hele omgeving geeft nu weer een heel ander, veel gevarieerder beeld. De rietvelden en de grote zeggevegetaties zijn lang niet meer zo dominant. Het zijn weer grotendeels de echte soortenrijke natte duinvalleivegetaties die er vroeger ook gestaan moeten hebben.'

De Moksloot diende sinds 1880 als drainagesloot voor de landbouw in het zuidelijk duingebied van Texel. Nadat in 1956 de waterwinning in dit gebied van start ging, werd de sloot afgesloten. Vijf jaar geleden echter stopte PWN de waterwinning en met steun van de dit bedrijf, de provincie, Staatsbosbeheer en OBN werd een natuurherstelproject gestart. Het gebied rondom de sloot had nauwelijks meer de oorspronkelijke vegetatie omdat het verschil in zomer en winter-waterstand veel te groot was. Soorten die van veel water afhankelijk zijn, hielden het in de zomer niet vol vanwege de droogte. De Moksloot is weer open gemaakt en een drempel in de sloot zorgt er voor dat het water niet al te hard naar zee stroomt. De afvoer is nu veel geleidelijker en de afvoerpieken zijn 'afgevlakt'. Ongeveer 35 hectare rondom de sloot is geplagd omdat daar door eerst jarenlange landbouw en later een verruiging nauwelijks een goede uitgangssituatie was voor natuurherstel. Paarden en runderen houden de vegetatie nu in toom. 'We houden de ontwikkelingen in het gebied nog steeds goed in de gaten om te kijken wat er allemaal gebeurt. En wij niet alleen. Ook steeds meer fietsers en wandelaars maken van het gebied gebruik. Het is nu veel aantrekkelijker geworden en zelfs de mensen uit de omgeving die aanvankelijk sceptisch waren, hebben ons laten weten dat het allemaal zeer de moeite waard is geweest.

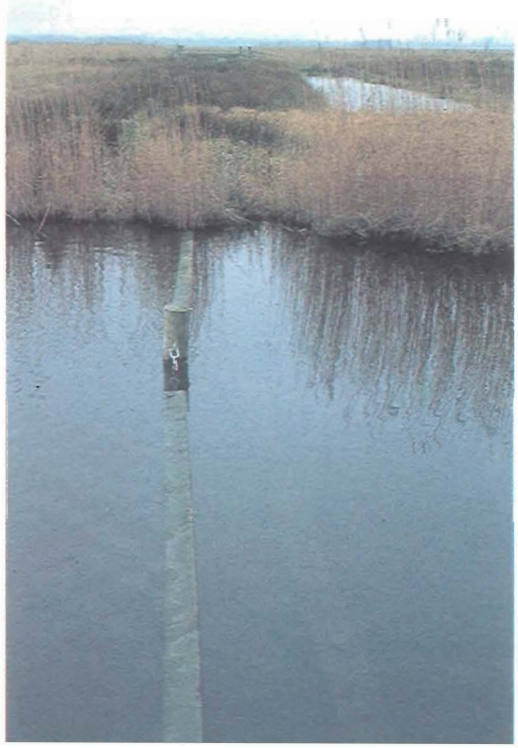
3

De maatregelen en de kosten op een rijtje

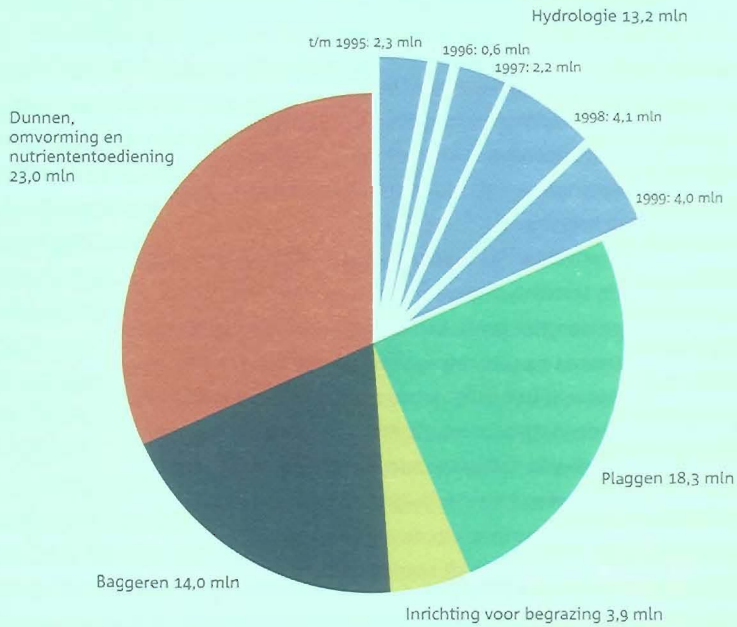
De grote natuurbeherende instanties Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en de Provinciale Landschappen krijgen elk jaar een van te voren vastgesteld subsidiebedrag. Dat bedrag verdelen zij over de goedgekeurde projecten. Particuliere terreinbeheerders laten zich bij hun aanvragen in de meeste gevallen bijstaan en adviseren door een van de regionale bosgroepen, die zijn verenigd in de Unie van Bosgroepen.

De eerste jaren van het Overlevingsplan Bos en Natuur is veel aandacht uitgegaan naar de terreintypen waar al relatief veel over bekend was en waar bepaalde maatregelen een grote kans van slagen hadden. Bijna de helft van het budget is toen gegaan naar maatregelen in heideterreinen en een kwart naar maatregelen in bossen. Door de toegenomen kennis over terreinen en maatregelen, zijn de laatste jaren ook steeds meer effectieve maatregelen genomen in bijvoorbeeld kalkgraslanden, natte schraallanden en duinen. Beheerders pakken bovendien steeds grotere oppervlakten ineens aan. Zij hebben steeds meer vertrouwen in de effectiviteit van maatregelen.

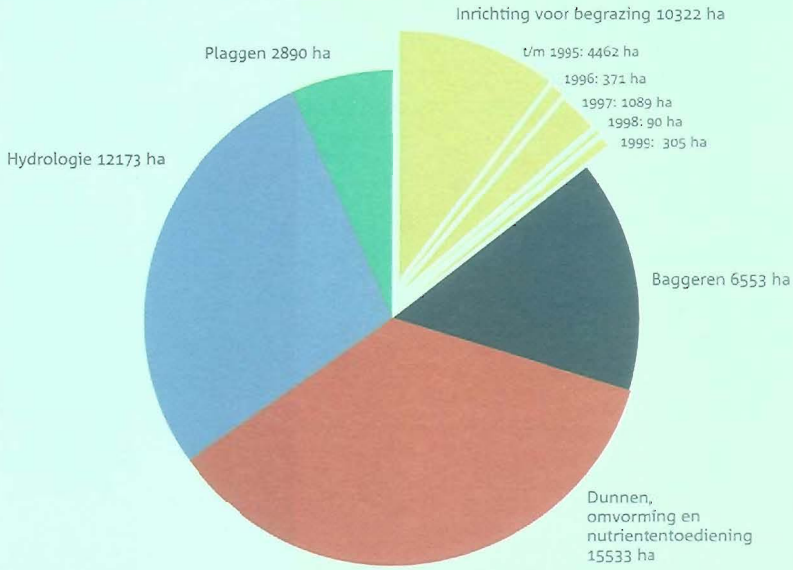
Om te zorgen voor een nog efficiëntere inzet van middelen zal de komende jaren bekeken worden of het mogelijk is om te komen tot een kritische selectie van kansrijke gebieden. Daarmee zou het geld allereerst ingezet kunnen worden voor locaties die het meest urgent en waar de kansen op herstel het grootst zijn.

Besteed budget per maatregelgroep tussen 1989 en 1999 (in miljoenen guldens); voor hydrologie gesplitst in het budget voor de verschillende jaren.

Behandelde oppervlakte per maatregelengroep tussen 1989 en 1999 (in hectaren); voor inrichting voor begrazing gesplitst in aantallen hectaren gedurende de verschillende jaren.

4

Tien succesvolle jaren Overlevingsplan Bos en Natuur

Een gedegen plan met veel maatregelen waar onderzoekers, beleidsmakers en terreinbeheerders nauw met elkaar samenwerken is een belangrijk resultaat van het Overlevingsplan Bos en Natuur. Nog veel belangrijker is natuurlijk dat OBN ook daadwerkelijk in de terreinen haar vruchten heeft afgeworpen: soorten zijn teruggekeerd en de variatie in flora en fauna is vergroot. Van de meer dan 500 bedreigde of uitgestorven plantensoorten op de voorlopige Rode lijst, zijn er in tien jaar door 108 OBN-maatregelen weer teruggekeerd in de behandelde terreinen. OBN-maatregelen hebben dus substantieel bijgedragen aan natuurherstel op nationaal niveau. Dat wil niet zeggen dat de soorten niet meer in de gevarenzone verkeren, maar een hoopvol begin van herstel is er. Daarnaast verwachten deskundigen dat er zeker nog eens ruim 130 andere plantensoorten van de voorlopige Rode lijst op termijn kunnen profiteren van de OBN-maatregelen. De komende jaren zal er binnen het Overlevingsplan Bos en Natuur extra aandacht zijn voor de effecten van de herstelmaatregelen op de fauna en verwacht wordt dat ook heel veel diersoorten kunnen profiteren van OBN.

Waterlobelia

Gevlekte orchis en Beenbreek

Aantal teruggekeerde Rode lijstsoorten per terreintype	
Natte schraallanden	52
Natte duinvallei, duinplas	45
Natte heide	40
Vennen	35
Hoogveen	19
Droge heide	6
Heischraal grasland	5

Het totaal aantal teruggekeerde soorten in bovenstaande tabel is beduidend hoger dan 108 omdat veel soorten in meerdere terreintypen zijn teruggekeerd. Het lage aantal teruggekeerde soorten in de droge heiden en heischrale graslanden heeft vooral te maken met het feit dat deze typen van nature al erg soortenarm zijn en het dus ook niet voor de hand ligt dat er veel soorten terugkeren. Uit onderstaande tabel blijkt dat in enkele terreinen spectaculair veel Rode lijstsoorten zijn teruggekeerd na OBN-ingrepen.

Terrein	Aantal Rode lijst soorten	Type terrein
Korenburgerveen	12	blauwgrasland
Leggelderveld	4	natte heide
De Hagen	9	ven
Beekvliet	17	blauwgrasland
Moksloot	22	natte duinvallei

In het kadertje hieronder staan zeer zeldzame Rode lijstplanten waarvan bij beheerders bekend is dat ze zich hebben uitgebreid of zijn teruggekeerd na het uitvoeren van OBN-maatregelen. In totaal zijn er 108 Rode lijstsoorten uitgebreid of teruggekeerd.

Breed wollegras
Draadgentiaan
Drijvende egelskop
Dwergrus
Kleine biesvaren
Kleine schorseneer
Klein glaskroos
Lange zonnedauw
Melkvlooltje
Moerassmele
Plat blaasjeskruid
Rood Schorpioenmos
Slank wollegras
Stekende bies
Veldgentiaan
Vetblad
Waterlepeltje
Waterlobelia

Water is van levensbelang voor natuur

Het succes van OBN heeft echter ook een aantal schaduwkanten. Zo is in de afgelopen tien jaar gebleken dat eenmalige herstelingrepen vaak niet voldoende zijn. Zolang de milieukwaliteit nog beneden de maat is, blijven maatregelen nodig. Vaak is het al genoeg om na bijvoorbeeld plaggen of maaien runderen of paarden in te zetten. Die grazers houden de vegetatie kort en doen de extra verzuring en vermesting vanuit de lucht grotendeels teniet, zodat het plaggen niet snel herhaald hoeft te worden. Regelmatig plaggen verstoort de fauna en put langzamerhand de zaadbank uit die zich in de bovenste bodemlaag bevindt. De laatste jaren is ook gebleken dat het beste en meest duurzame herstel altijd samenhangt met het herstel van de hydrologische situatie. Als de hydrologische situatie is hersteld, blijkt het effect van eventueel andere uitgevoerde maatregelen zoals plaggen of maaien, nog veel sterker te zijn. Structurele maatregelen die de verdroging tegengaan, zorgen er dus voor dat er weer een natuurgebied ontstaat dat 'tegen een stootje' kan. In het onderzoek van de deskundigenteams zal dan ook de komende jaren extra aandacht komen voor een integrale aanpak van gebieden. Het herstel van de hydrologie mag niet lostaan van andere effectgerichte maatregelen en andersom.

Hoopvolle tekenen

Om te beoordelen of OBN uiteindelijk werkelijk effectief is, is de afgelopen periode van tien jaar uiteraard veel te kort. Planten en diersoorten doen er vaak veel langer over om te 'besluiten' weer terug te keren. Dat kan er bijvoorbeeld alleen al aan liggen dat ze de opgeschoonde terreinen nog niet hebben gevonden of niet kunnen bereiken. Een langdurig monitoringprogramma zal het succes op de lange termijn moeten aantonen. Wel heeft OBN al heel duidelijk laten zien dat de vegetatie sterk reageert op maatregelen. In veel gevallen komen er soorten terug die bij een pioniersstadium horen. Het zijn soorten die zich vaak als eerste vestigen en de kale bodem als het ware 'gereed maken' voor andere plantensoorten. Het is een teken dat er zich een vegetatie ontwikkelt die daar van nature, en dus zonder vermesting en verzuring thuishoort. Het zijn hoopvolle aanwijzingen dat de vegetatie zich, mét de daarbij behorende fauna, na de OBN-maatregelen herstelt.

Vennen

Veel vennen in Nederland hebben van nature al zuur water en hebben daarom meestal alleen te kampen met vermesting van het water. Het effect daarvan is dat de vennen veelal dichtgroeien met Knolrus en Waterveenmos en de randen met Pijpestrootje. Als OBN-maatregel blijkt het heel zinvol om de vennen uit te baggeren en de dichtgegroeide oevers op te schonen. Snavelbies of zonnedauwsoorten keren in die gevallen weer vaak snel terug als tenminste de zaadbank

Oeverkruid

nog in tact is.
Vennen die afhankelijk zijn van gebufferd water, hebben naast de vermesting ook te kampen met verzuring. De zeer soortenrijke vegetatie is in die gevallen vaak nagenoeg helemaal verdwenen. Het verwijderen van de sliblaag, het plaggen en het vrijmaken van de oevers, heeft een zeer goed effect op de vegetatie. Als de zaadbank nog aanwezig en intact is, komen onder andere Oeverkruid, Waterlobelia en Fonteinkruid vaak weer terug. Het grote probleem bij deze zwakgebufferde vennen is echter wel dat ze na het opschonen nog steeds onder invloed staan van een verzuringsbron. Het is bij dit type ven dan ook heel belangrijk dat er iets wordt gedaan aan de verzuring. In sommige gevallen lukt dit door gebufferd water van elders aan te voeren. Ook wordt er geëxperimenteerd met het bekalken van de omgeving van het ven zodat het ven wordt gevoed met minder zuur water.

Laagveen

Laagveengebieden ontstaan als open water dichtgroeit met water- en moerasplanten. Na verlanding ontstaat er eerst trilveen en grasland en later vaak struweel en bos. In de natuurlijke situatie komt het verlande laagveen weer regelmatig onder water door overstroming of stijging van het grondwaterpeil. Op die plekken kan de successie weer van voor af aan beginnen. Deze cyclus van verlanden en open worden heeft een aantal zeer soortenrijke fasen. Helaas is deze natuurlijke afwisseling bijna nergens meer te zien. De huidige laagveenbodems zijn verouderd en erg gevoelig voor verzuring, verdroging en vermesting.
Het is nog te vroeg om iets te zeggen over de effecten van herstelmaatregelen op de lange termijn. Het kan bijvoorbeeld nog wel enkele decennia duren voordat de echte trilvenen weer terugkeren. Maar daar waar weer open water is gecreëerd, blijkt dat er inderdaad weer een eerste stadium van verlanding optreedt met onder andere kranswieren. Een belangrijke voorwaarde voor succes is overigens wel dat de waterkwaliteit goed is en dat is in veel gevallen nog een groot probleem.

Adder

Hoogveen

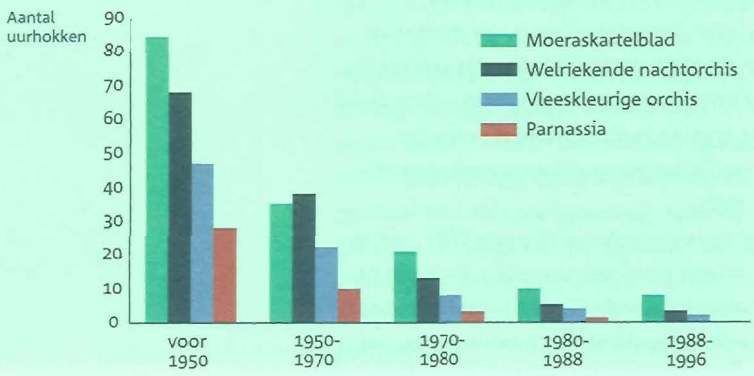
Echt hoogveen moet 'leven'. Er zou een voortdurende aangroei moeten zijn van de venige vegetatie die zover omhoog groeit dat het veen niet meer in contact staat met grondwater en alleen nog maar regenwater krijgt. Hoogveen is een systeem dat er honderden jaren over doet om zich te ontwikkelen. Grote hoogveengebieden komen in Nederland sinds de ontginningen niet meer voor. Er zijn nog slechts enkele restanten over die sterk verdroogd zijn. Die verdroging wordt nog eens versterkt door de onder invloed van vermesting uitbundige groei van grassen zoals Pijpestrootje. Dit soort grassen verdampen heel veel water. Voor het herstel van het 'levend hoogveen' is het nodig dat de waterkwaliteit verbetert én de waterkwantiteit op peil blijft.
Het herstel van hoogveen duurt honderden jaren en dus is tien jaar OBN veel te kort om iets te zeggen over de effectiviteit van herstelmaatregelen. Toch zijn na hydrologische herstelmaatregelen in hoogveengebieden al een aantal hoopvolle ontwikkelingen gaande. Zo blijkt met name in experimenten met vernatten dat er weer een aantal veenmossen terugkomen. In eerste instantie komen Waterveenmos en Slank veenmos terug; lokaal ook Wrattig veenmos en Hoogveenmos. Het zijn bescheiden maar noodzakelijke eerste stappen in het herstel.

Natte schraallanden

Natte schraallanden zijn korte, grazige plantengemeenschappen die op de een of andere manier onder invloed staan van water. Het zijn vaak zeer soortenrijke, moerasachtige, open vegetaties die tegenwoordig vooral nog in enkele beekdalen, laagvenen en natte duinvalleien te vinden zijn. Er komen een aantal zeer karakteristieke soorten voor zoals de vlindersoorten Zilveren maan en Aardbeivlinder en de vogels Watersnip en soms zelfs de Kemphaan. Er rest nu vaak niet veel meer dan een vegetatie van Pijpestrootje, Knolrus en Gestreepte witbol omdat bijna alle natte schraallanden ernstig zijn aangetast door verdroging, verzuring en vermesting. Deze drie factoren hangen in deze natte gebieden zo nauw met elkaar samen dat het geen zin heeft om de achteruitgang per factor te

beoordelen. De figuur laat zien hoe ernstig en snel de teruggang in aantal soorten in Noord-Brabant is.
Het is goed mogelijk gebleken om natte schraallanden middels effectgerichte maatregelen weer voor een deel te herstellen. Na het plaggen komen vaak weer soorten terug als Armbloemige waterbies, Blauwe knoop, Dwergzegge, Heidekartelblad, zonnedauwsoorten, Klokjesgentiaan en Moeraswolfsklauw. In dit soort schraallanden dempen de natuurbeheerders ook vaak de eventueel aanwezige sloten om het water langer in het gebied vast te houden. Samen met plaggen levert dit vaak nog het beste herstel op. De keerzijde daarvan is wel dat het zure regenwater langer in het gebied blijft en zo langzamerhand het water en de bodem verzuurt. Het komt er dus op aan om een goed compromis te zoeken tussen afvoer en aanvoer van water. Het herstel van de kwel van grondwater is uiteraard de beste oplossing, maar helaas niet altijd haalbaar.

De achteruitgang van soorten van natte schraallanden in de provincie Noord-Brabant. (Bron: Provincie Noord-Brabant)

Heide

Op bijna alle heidevelden is de soortenrijkdom afgenomen en zijn ook de karakteristieke soortenrijke, heischrale graslanden als onderdeel van het heidelandschap praktisch allemaal verdwenen. De soorten die daar 30 tot 40 jaar geleden nog voorkwamen zoals Blauwe knoop, Grote wolfsklauw, Kleine schorseneer, Valkruid en Wilde tijm zijn nu ernstig bedreigd en beperkt tot enkele kleine restpopulaties. Vooral de plantensoorten die het goed doen als de bodem enigszins gebufferd is, zijn sterk in aantal afgenomen, net als overigens veel mossen en korstmossen. Grassen als Bochtige smele en Pijpestrootje zijn nu veelal dominant op voormalige groeiplaatsen van de bedreigde soorten.
Gelukkig levert het plaggen van heideterreinen bijna altijd goede resultaten op. Zeker de heide van de wat nattere terreinen ontwikkelt zich weer met soorten als

Bruine en Witte snavelbies, Moeraswolfsklauw, Veenbies en verschillende zonnedauwsoorten. Het meest duurzame herstel treedt overigens op als er naast het plaggen ook de hydrologie wordt hersteld.
Op droge heideterreinen lijkt de fauna zich goed te herstellen maar is het herstel van de vegetatie minder spectaculair. De vergrassing wordt weliswaar minder maar dit ecosysteem is van nature nu eenmaal niet zo soortenrijk waardoor ook het aantal Rode lijstsoorten niet zo groot is. Dat verklaart ook de 'lage score' van teruggekomen soorten. Een enkele keer verschijnt Klein warkruid maar als de vegetatie weer iets dichter wordt verdwijnt deze soort weer. In bijna alle gevallen blijkt begrazing goed te werken als vervolgbeheer. De grazers voorkomen dat de heide binnen korte tijd weer helemaal dichtgroeit met grassen en berken.

Duinen

Van nature is er in de duinen een grote afwisseling in milieuomstandigheden: droge, vochtige en natte stukken, noord- en zuidhellingen, kalkarme en kalkrijke stukken. Open en dichtbegroeide vegetaties wisselen elkaar af. Door verzuring en vermesting is deze variatie voor een groot deel verdwenen. Het kale zand is begroeid geraakt door een dicht pakket zuurminnende mossoorten waardoor bijna nergens meer het zand verstuift. De voorheen soortenrijke schaars begroeide duinen zijn nu vergrast of staan vol struiken. Ook de verdroging heeft bijgedragen aan een verminderde variatie. Er komen nog maar zeer sporadisch natte duinvalleien voor.
Duinvalleien hebben veel profijt van plaggen en van het herstel van de hydrologie. Er komen hierdoor weer open, lichte plekken waar soorten terugkomen die horen bij de typische vegetaties van jonge duinen. Het lukt dus om de successie van de vegetatie weer op gang te brengen. Er ontstaan weer vegetaties met soorten als Ondergedoken moerasscherm, Oeverkruid, Parnassia, Dwergvlas, Fraai duizendguldenkruid en Dwergzegge. Kleinschalig plaggen lijkt bovendien heel gunstig voor de fauna waaronder een aantal vlindersoorten zoals de Heivlinder. Deze soorten reageren heel snel op de voor hun gunstige veranderingen. Bij herstelde milieusituaties zijn deze maatregelen echter niet meer nodig en zorgen de processen in de natuur zelf voor de karakteristieke variatie.

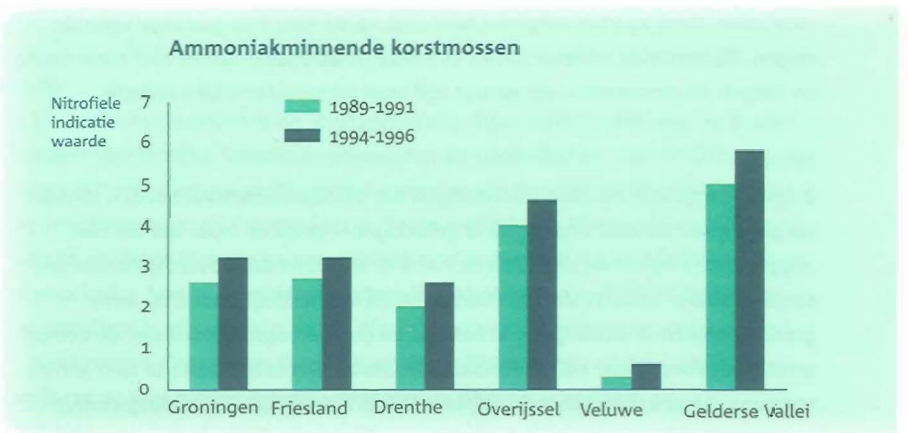
Bossen

Begin jaren tachtig dachten deskundigen dat de bossen massaal zouden sterven als gevolg van de zure regen. Dat is gelukkig meegevallen maar dat wil niet zeggen dat er helemaal niets aan de hand is. Het blijkt dat bosecosystemen wel degelijk hinder ondervinden van verzuring en vermesting. Vooral op arme gronden blijken de ondergroei in het bos en de voedingstoestand van de bomen ernstig verstoord door een overmaat aan stikstof. Dat is het beste te zien aan de toename van stikstofminnende planten. De verstoring van de voedingsstoffenhuishouding blijkt overduidelijk bij analyses van de bladeren en van de bodem. Een belangrijke maatregel in dit soort droge, arme bossen is het herstellen van

de voedingshuishouding door het verwijderen van strooisel, het plaggen en door het dunnen van bomen. Op deze manieren wordt de overmaat aan stikstof uit het bos afgevoerd. Het lijkt er op dat deze maatregelen alleen op de allerarmste groeiplaatsen leiden tot een herstel van de oorspronkelijke vegetatie, maar de periode van vijf jaar OBN is nog te kort voor het doen van definitieve uitspraken. Ook door het toedienen van nutriënten kan de verzuring worden teruggedrongen en de voedingsstoffenhuishouding hersteld. Maar ook hier geldt dat er nog te kortdurende ervaring mee is om te zeggen in hoeverre ook de vegetatie en de paddestoelen hier baat bij hebben.

Bossen die afhankelijk zijn van water zoals bronbossen en broekbossen, hebben bijna altijd te kampen met verdroging. De bomen zelf uit deze bossen kunnen het vaak nog wel een tijdje volhouden maar de karakteristieke ondergroei is vaak al lang verdwenen. Ook de sturende processen (aanvoer van kalkhoudend grondwater, afbraak van organische stof) zijn vaak ingrijpend gewijzigd. De projecten om de waterhuishouding in dit soort bossen te herstellen zijn nog van een te recente datum om iets over de effectiviteit te zeggen.

intermezzo

Jan Teunissen: OBN-projecten hebben nazorg nodig

Jan Teunissen, beheerder bij het Gelders landschap heeft inmiddels veel ervaring met OBN-maatregelen in vennen, schrale graslandjes en heide. Momenteel is hij bezig in de Schaffelaar, een oud landgoed ten noorden van Barneveld met parkbos, jongere bospercelen en vochtige heide. 'Daar hebben we de heide 'ontbost' en vervolgens geplagd. Tegelijkertijd hebben we hier samen met het waterschap enkele schouwsloten gedempt en elders nieuwe gegraven. We hopen zo de verdroging in dit gebied te kunnen tegengaan. En als dat zo gaat als in de andere terreinen, komt dat wel goed. Wel is het heel belangrijk dat je voortdurend aan de nazorg denkt. We hebben geen terreinen waar we opnieuw hebben hoeven plaggen maar wel zullen we voortdurend de berken en grove dennen op de heideterreinen in toom moeten houden. De ene keer doen we dat zelf, al dan niet met hulp van vrijwilligers, de andere keer zetten we in de zomer grazers op de heide die de boompjes kort houden.'

De beheerders van het Gelders Landschap maken regelmatig hun wensenlijstje op en bespreken die dan met elkaar. De OBN-specialist van het Gelders Landschap beoordeelt welke werkzaamheden voor een OBN-subsidie in aanmerking kunnen komen. Teunissen: 'Maatregelen als heide plaggen of een ven opschonen, dat is allemaal duidelijk. Over andere maatregelen krijg je nog wel eens een discussie of het nu wel of niet binnen OBN valt. Als beheerder zou je dan natuurlijk graag zien dat de OBN-regels wat soepeler kunnen. En het grootste probleem voor de komende tijd is de afvoer van het maaisel en plagsel. Als we dat niet meer kwijt kunnen bij boeren in de buurt, moeten we het laten composteren en dat is vreselijk duur. Dat kan echt een probleem worden.'

Teunissen heeft gemerkt dat het heel belangrijk is om tijdens de werkzaamheden het publiek heel goed voor te lichten. Bulldozers en graafmachines in de natuur, dat lokt uiteraard reacties uit. 'We zorgen er daarom voor dat iedereen, ook de aannemer en de man op de graafmachine, de recreant kan voorlichten. En negen van de tien wandelaars zijn na zo'n uitleg tevreden en staan er achter.'

Tien jaar OBN is nog maar een begin

De resultaten van het OBN mogen dan hoopvol zijn en in een aantal gevallen zelfs spectaculair, reden tot achterover leunen is er nog allerminst. Het OBN zal voorlopig nog hard nodig zijn, omdat de verbetering van de milieukwaliteit niet snel genoeg gaat.

Zo is als doelstelling geformuleerd, dat het areaal verdroogd natuurgebied in 2010 met 40 procent moet zijn teruggedrongen ten opzichte van 1985. Dat betekent dat de grondwaterstand in die gebieden ten minste met 25 centimeter moet stijgen. Bij uitvoering van het bestaande beleid, en dat betekent dat alle geplande verdrogingsprojecten volledig worden uitgevoerd, zal het areaal verdroogde natuur in 2020 echter slechts met 20 procent zijn teruggedrongen. Weliswaar kan ook via landinrichtingsprojecten nog de nodige winst behaald worden, maar de beoogde 40% terugdringing van verdroogd areaal zal dan in het gunstigste geval pas in 2020 bereikt worden, dus tien jaar later dan de doelstelling.
Het huidige beleid zal er voor kunnen zorgen dat de depositie van de verzurende stoffen tussen 1995 en 2020 met ongeveer 30 procent zal dalen. Maar dat is bij lange na niet genoeg voor de meeste ecosystemen. Dit geldt met name voor de zandgebieden in Oost,- Midden- en Zuid-Nederland.

In de tabel staat hoeveel stikstofdepositie een aantal ecosystemen maximaal kunnen hebben zonder daar grote schade van te krijgen. De verwachte depositie na 2020 is gemiddeld over Nederland ongeveer 1500-1700 mol/ha. In de zandgebieden van Oost-Brabant en de Gelderse Vallei zullen ook in 2020 nog deposities van boven de 2800 mol per hectare voorkomen. Dat is voor eigenlijk alle ecosystemen te veel.

Kritische stikstofdepositiewaarden voor natuur (in mol/ha)

Ecosysteem	kritische depositiewaarde stikstof
zwak gebufferde vennen	350-700
hoogveen	360-700
heischraalland	500-1100
duinvegetatie	700-1400
naaldbos	700-1400
loofbos	1100-1400
heide	1100-1600
kalkgrasland	1000-1800

Aanvankelijk was het OBN bedoeld als overbrugging tot 2015. Het is duidelijk dat het Overlevingsplan Bos en Natuur in ieder geval tot 2015 hard nodig blijft. Naar het zich nu laat aanzien is echter ook in 2015 de milieukwaliteit nog onvoldoende om het zonder effectgerichte maatregelen te kunnen stellen. Zelfs met het huidige krachtige milieubeleid dat de verdroging, verzuring en vermesting fors terugdringt, zal de natuur niet voldoende beschermd worden zonder aanvullende maatregelen zoals OBN.

OBN kan niet alles

Met effectgerichte maatregelen zoals plaggen, maaien, begrazen en baggeren kan de overtollige stikstof deels worden verwijderd. Voor verschillende ecosystemen kan met een effectief beheer een overschrijding van de kritische depositiewaarde met 30-700 mol per hectare per jaar worden gecompenseerd. Hoewel dat aanzienlijk lijkt, is dit voor een aantal systemen in ieder geval verre van voldoende. Bovendien is het in andere systemen, zoals hoogvenen en bossen, in de praktijk moeilijk uitvoerbaar om een dergelijk hoeveelheid stikstof jaarlijks af te voeren.

Een belangrijk probleem is bovendien dat meer en meer duidelijk wordt dat effectgerichte maatregelen bij langdurige herhaling op termijn ook een negatief effect hebben op de natuur. Door om de paar jaar te plaggen raakt de zaadbank in de bodem langzamerhand uitgeput en blijft er helemaal niets meer over. Ook de fauna zal voortdurend een flinke klap krijgen als er elk jaar of zelfs om de paar jaar gebaggerd, gemaaid of geplagd wordt. Bij veelvuldige herhaling van dit soort maatregelen zullen uiteindelijk planten- en diersoorten daar zoveel schade van ondervinden dat ze, alle goede bedoelingen ten spijt, alsnog het loodje leggen.

praktische informatie

6 Praktische informatie

Uitvoering

Beheerders van de Vereniging Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en de Unie van Provinciale Landschappen kunnen voor meer informatie over OBN en de subsidieaanvragen terecht bij de centrale coördinatoren van deze organisaties. Particulieren en overheden kunnen terecht bij een van de bosgroepen, verenigd in de Unie van Bosgroepen. Een handleiding en een aanvraagformulier zijn ook direct aan te vragen bij de uitvoerende dienst LASER Zuidoost.

Unie van Bosgroepen
Postbus 962
3700 AZ Zeist
030-6913164

LASER, Regio Zuid-Oost
Postbus 965
6040 AZ Roermond
0475-355456

Kennis

De deskundigenteams en de voorzitters:
Zwak gebufferde oppervlaktewateren: dr. J.G.M. Roelofs, 024-3652340
Hoogveen: prof. dr. M. Schouten, 030-6926323
Natte schraallanden: drs. A.J.M. Jansen, 030-6069585
Droge en vochtige schraallanden, heide en kalkgraslanden: dr. R. Bobbink, 030-2536852
Droge duinen en stuifzanden: dr. A.M. Kooijman, 020-5257422
Bossen: prof. dr. J. J. Fanta, 0318-471243
Fauna: ir. D. Bal, 0317-474829

Algemene informatie over OBN-onderzoek, communicatie en monitoring bij IKC-Natuurbeheer in Wageningen

IKC Natuurbeheer
Postbus 30, 6700 AA Wageningen
0317-474801

landbouw, natuurbeheer
en visserij